

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

В.о. декана факультету
геології, географії, рекреації і туризму

Катерина КРАВЧЕНКО

2025 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРИЧНА ГЕОГРАФІЯ З ОСНОВАМИ ЕТНОГРАФІЇ

рівень вищої освіти	<u>перший (бакалаврський)</u>
галузь знань	<u>10 Природничі науки / 01 Освіта</u>
спеціальність	<u>106 Географія / 014.07. Середня освіта (Географія)</u>
освітня програма	<u>Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток;</u> <u>Географія рекреації та туризму;</u> <u>Картографія, геоінформатика і кадастр /</u> <u>Географія. Природознавство. Економіка. Туристська робота</u>
вид дисципліни	<u>обов'язкова</u>
факультет	<u>геології, географії, рекреації і туризму</u>

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму

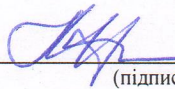
«27» серпня 2025 року, протокол № 12

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Юрій КАНДИБА, канд. геогр. наук, доцент, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

Програму схвалено на засіданні кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

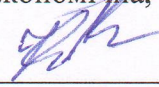
Протокол від «27» серпня 2025 року № 11

Завідувач кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства імені Костянтина Немця

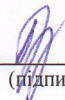
 Людмила НЕМЕЦЬ
(підпис)

Програму погоджено з гарантами освітньо-професійних програм:

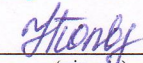
Гарант освітньо-професійної програми «Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток»

 Катерина КРАВЧЕНКО
(підпис)

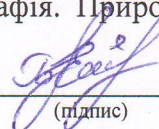
Гарант освітньо-професійної програми «Географія рекреації та туризму»

 Юлія ПРАСУЛ
(підпис)

Гарант освітньо-професійної програми «Картографія, геоінформатика і кадастр»

 Наталя ПОПОВИЧ
(підпис)

Гарант освітньо-професійної програми «Географія. Природознавство. Економіка. Туристська робота»

 Катерина БОРИСЕНКО
(підпис)

Програму погоджено науково-методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол від «27» серпня 2025 року № 7

Голова науково-методичної комісії факультету геології, географії, рекреації і туризму

 Юлія ПРАСУЛ
(підпис)

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Історична географія з основами етнографії» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки **бакалавра**

спеціальностей 106 Географія, ОПП «Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток», «Географія рекреації та туризму», «Картографія, геоінформатика і кадастр»
014.07 Середня освіта (Географія), ОПП «Географія. Природознавство. Економіка. Туристська робота»

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Мета викладання навчальної дисципліни – формування знань про особливості взаємодії природи, населення і господарства на Землі на різних етапах історії людства.

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни:

- вивчити теоретичні і методологічні основи історичної географії та етнографії;
- показати роль природного середовища в антропогенезі й етногенезі та соціально-економічному і культурному розвитку людства;
- простежити тенденції взаємодії людини і природи у просторово-часовому вимірі;
- вивчити географічні особливості стародавніх цивілізацій;
- ознайомитися з господарсько-культурними типами;
- вивчити головні ознаки етносів, структуру етнічних утворень;
- проаналізувати концепції етногенезу;
- вивчити головні етнічні процеси, їх особливості;
- вивчити особливості та географію рас, етносів, мовних сімей і груп, релігій у світі.

1.3. Кількість кредитів – 4

1.4. Загальна кількість годин – 120

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
Обов'язкова	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
3-й	3-й
Семестр	
6-й	6-й
Лекції	
36 год.	8 год.
Практичні, семінарські заняття	
24 год.	4 год.
Лабораторні заняття	
-	
Самостійна робота	
60 год.	108 год.
у тому числі індивідуальні завдання	
-	

1.6. Перелік компетентностей, що формує дана дисципліна:

Спеціальні (фахові) компетентності:

СК05. Здатність аналізувати склад і будову геосфер (у відповідності до спеціалізації) на різних просторово-часових масштабах.

СК07. Знання і використання специфічних для географічних наук теорій, парадигм, концепцій та принципів відповідно до спеціалізації.

СК12. Здатність до системного географічного мислення.

1.7. Перелік результатів навчання, що формує дана дисципліна:

ПР01. Знати, розуміти і вміти використовувати на практиці базові поняття з теорії географії, а також світоглядних наук.

ПР02. Знати і розуміти основні види географічної діяльності, їх поділ.

ПР03. Пояснювати особливості організації географічного простору.

ПР07. Визначати основні характеристики, процеси, історію і склад ландшафтної оболонки та її складових.

1.8. Пререквізити: Історія України, Основи суспільної географії, Географія населення та розселення.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Розділ 1. Взаємодія людини і природи в історико-географічному вимірі

ТЕМА 1. Теоретичні та методологічні основи історичної географії

Об'єкт та предмет дослідження історичної географії. Історія географічних відкриттів, історія географічних ідей та історична географія. Місце історичної географії в системі наук. Зв'язок історичної географії з іншими науками. Напрями в історичній географії. Періодизація в історичній географії. Проблеми історико-географічних досліджень в Україні.

ТЕМА 2. Природно-географічні чинники антропогенезу, заселення Землі людиною

Еволюційна гілка людини. Роль природно-географічних факторів в еволюції людини. Значення ландшафтів в еволюції людства. Причини міграцій первісних людей. Імовірні напрями міграцій. Заселення материків.

ТЕМА 3. Походження і географія людських рас

Поняття раси. Фактори расогенезу. Ознаки расових відмінностей людей. Підходи до класифікації рас. Просторовий розподіл європеоїдної, монголоїдної, негроїдної та австралоїдної рас та їх малих рас. Формування і географія перехідних і змішаних рас. Расовий склад населення регіонів і країн.

ТЕМА 4. Взаємодія людини і природи на ранніх етапах розвитку людського суспільства

Коеволюція людини і навколишнього природного середовища. Вплив природних ландшафтів на розвиток первісних людей. Збиральництво, полювання і рибальство – основні види господарської діяльності первісних людей. Передумови переходу до виробляючого господарства. Центри походження культурних рослин. «Неолітична революція». Головні райони первісного землеробства. Зародження і поширення скотарства. Освоєння металів. Виникнення екологічних проблем. Перша екологічна криза в епоху неоліту.

ТЕМА 5. Зародження стародавніх цивілізацій

Поняття цивілізації. Етапи виникнення цивілізацій (за Л. Мечниковим). Географічні аспекти розвитку стародавніх цивілізацій: Межиріччя (Месопотамії), Єгипту, Індії, Китаю, Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, цивілізацій Америки (інки, ацтеки, майя). Трипільська культура. Східний і західний типи цивілізацій.

Розділ 2. Основи етнографії та етногеографії

ТЕМА 1. *Поняття про етнос та етногенез*

Об'єкт і предмет етнографії, етнології та етногеографії. Поняття етносу. Поняття про етногенез. Концепції етногенезу. Структура етнічних утворень. Етнічні процеси.

ТЕМА 2. *Концепція етногенезу Л. Гумільова*

Місцерозвитку етносів. Пасіонарність як ключове поняття етногенезу. Фази етногенезу. Взаємодія етносу з природним ландшафтом.

ТЕМА 3. *Культурно-господарська адаптація етносів до природних умов*

Природні умови як визначальний фактор господарської спеціалізації території, в історичному аспекті. Господарсько-культурні типи. Вплив природних умов і господарства на розвиток культури. Формування менталітету етносу в залежності від природно-географічних умов та господарського укладу.

ТЕМА 4. *Етнолінгвістичний склад населення світу*

Етнічна структура населення світу. Найбільші за кількістю населення народи світу, їх географія. Типологія країн за етнічною ознакою. Сутність лінгвістичної класифікації народів світу. Мовні сім'ї, групи і підгрупи. Географія народів мовних сімей та їхніх груп: індоєвропейської, кавказької, семіто-хамітської, нігеро-кордофанської, ніло-сахарської, койсанської, дравідійської, уральської, алтайської, сіно-тібетської, тайської, австроазіатської, австронезійської, ескімосо-алеутської, чукотсько-камчатської, андаманської, сім'ї австралійських та папуаських народів, сім'ї індіанських народів. Географія етносів, мови яких не входять до жодної сім'ї.

ТЕМА 5. *Релігійний склад населення світу*

Історико-географічні аспекти розвитку релігій світу. Релігійна структура населення світу. Географія світових релігій: християнства, ісламу, буддизму. Національні релігії. Місцеві традиційні (первісні) вірування.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	лаб.	інд.	с.р.		л	п	лаб.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1. Взаємодія людини і природи в історико-географічному вимірі												
Тема 1. Теоретичні та методологічні основи історичної географії	10	2	2			6	11	1				10
Тема 2. Природно-географічні чинники антропогенезу, заселення Землі людиною	10	4				6	11					11
Тема 3. Походження і географія людських рас	14	4	4			6	13	1	1			11
Тема 4. Взаємодія людини і природи на ранніх етапах розвитку людського суспільства	12	4	2			6	10					10
Тема 5. Зародження стародавніх цивілізацій	14	4	4			6	14	2	1			11
Разом за розділом 1	60	18	12			30	59	4	2			53

Розділ 2. Основи етнографії та етногеографії

Тема 1. Поняття про етнос та етногенез	10	4				6	12	1				11
Тема 2. Концепція етногенезу Л. Гумільова	12	2	4			6	12	1				11
Тема 3. Культурно-господарська адаптація етносів до природних умов	10	4				6	11					11
Тема 4. Етнолінгвістичний склад населення світу	14	4	4			6	13	1	1			11
Тема 5. Релігійний склад населення світу	14	4	4			6	13	1	1			11
Разом за розділом 2	60	18	12			30	61	4	2			55
Усього годин	120	36	24			60	120	8	4			108

4. Теми практичних занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин	
		ДФЗО	ЗФЗО
1.	Теоретичні та методичні основи історичної географії	2	
2.	Походження і географія людських рас	4	1
3.	Історико-географічний аналіз взаємодії людини і природи на території України	2	
4.	Географія стародавніх цивілізацій	4	1
5.	Концепції етногенезу	4	
6.	Етнічний і мовний склад населення світу	4	1
7.	Релігійний склад населення світу	4	1
	Разом	24	4

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	Кількість годин	
		ДФЗО	ЗФЗО
1	Ознайомлення з теоретико-методологічними основами історичної географії	6	10
2	Опрацювання матеріалу за темою «Природно-географічні чинники антропогенезу, заселення Землі людиною»	6	11
3	Вивчення теорій походження людських рас, підготовка до практичної роботи	6	11
4	Ознайомлення з особливостями взаємодії людини і природи на ранніх етапах розвитку людського суспільства, підготовка до практичної роботи	6	10
5	Вивчення географічних особливостей стародавніх цивілізацій, підготовка до практичної роботи	6	11
6	Опрацювання матеріалу за темою «Етнос та етногенез»	6	11
7	Вивчення концепції етногенезу Л. Гумільова	6	11
8	Опрацювання матеріалу за темою «Культурно-господарська адаптація етносів до природних умов»	6	11
9	Вивчення етнолінгвістичного складу населення світу, підготовка до практичної роботи	6	11
10	Вивчення релігійного складу населення світу, підготовка до практичної роботи	6	11
	Разом	60	108

6. Індивідуальні завдання

Програмою не передбачені.

7. Методи навчання

Пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемного викладу, частково-пошуковий, дослідницький.

Заняття проходять дистанційно на платформі Zoom.

8. Методи контролю

Усне експрес-опитування, виконання практичних робіт, контрольна робота, екзамен. Контрольні заходи проводяться з використанням LMS Moodle.

9. Схема нарахування балів

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання													Екзамен	Сума
Розділ 1					Розділ 2					Контрольна робота, передбачена навчальним планом	Індивідуальне завдання	Разом		
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	15	-	60		
5		8	5	10		5		5	7				40	100

T1, T3, T4, T5, T7, T9, T10 – практичні роботи

Для допуску до складання підсумкового контролю (екзамену) здобувач вищої освіти повинен набрати не менше 20 балів з навчальної дисципліни під час поточного контролю, самостійної роботи.

Критерії оцінювання навчальних досягнень

Практичні роботи № 1, 3, 5, 6 – 5 балів: 0 балів – робота не виконана; 1 бал – виконана частково, у тезовій формі, знання фрагментарні і поверхові; 2-3 бали – завдання виконані частково, містять суттєві помилки, знання поверхові, висновки не аргументовані; 4 бали – завдання виконані повністю, містять несуттєві недоліки, рівень знань достатній; 5 балів – захист роботи на високому рівні.

Практичні роботи № 2, 7 – 7(8) балів: 0 балів – робота не виконана; 1-2 бали – виконана частково, у тезовій формі, знання фрагментарні і поверхові; 3-4 бали – завдання виконані частково, містять суттєві помилки, знання поверхові, висновки не аргументовані; 5-6 балів – завдання виконані повністю, містять несуттєві недоліки, рівень знань достатній; 7-8 балів – захист роботи на високому рівні.

Практична робота № 4 – 10 балів: 0 балів – робота не виконана; 1-3 бали – виконана частково, у тезовій формі, знання фрагментарні і поверхові; 4-5 балів – завдання виконані частково, містять суттєві помилки, знання поверхові, висновки не аргументовані; 6-7 балів – завдання виконані повністю, містять несуттєві недоліки, рівень знань достатній; 8 балів складено презентацію до роботи; 9-10 балів – захист роботи на високому рівні.

Контрольна робота складається з системи завдань різного типу і рівня складності – 15 балів:

- тестові завдання: 10 завдань x 1 бал = 10 балів;
- питання, що передбачає відкриту відповідь – 5 балів:

0 балів – відповідь відсутня;

1 бал – відповідь містить уривчасті відомості, подано неправильну трактовку географічних процесів, студент припустився грубих помилок;

2-3 бали – відповідь неповна, містить суттєві помилки, не простежуються уміння пояснювати географічні процеси;

4 бали – відповідь повна, проте недостатньо аргументована;

5 балів – відповідь повна, логічно побудована, аргументована, продемонстровано глибокі знання і розуміння географічних процесів.

Екзамен складається з системи завдань різного типу і рівня складності – 40 балів:

- тестові завдання: 30 завдань x 1 бал = 30 балів;
- питання, що передбачає відкриту відповідь – 10 балів:

0 балів – відповідь відсутня;

1-2 бали – відповідь містить уривчасті відомості, подано неправильну трактовку географічних процесів, студент припустився грубих помилок;

3-5 балів – відповідь неповна, містить суттєві помилки, не простежуються уміння пояснювати географічні процеси;

6-7 балів – відповідь повна, проте недостатньо аргументована;

8-9 балів – відповідь повна, аргументована, продемонстровано глибокі знання і розуміння географічних процесів, можливе порушення логіки побудови відповіді, наявність кількох несуттєвих недоліків;

10 балів – відповідь повна, логічно побудована, аргументована, продемонстровано глибокі знання і розуміння географічних процесів.

Здобуття неформальної освіти за даною навчальною дисципліною не передбачено.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка
	для чотирирівневої шкали оцінювання
90-100	відмінно
70-89	добре
50-69	задовільно
1-49	незадовільно

10. Рекомендована література

Основна література

1. Етнографія України // за ред. С.А. Макарчука. – Львів: Світ, 1994. – 517 с.
2. Кафарський В.І., Савчук Б.П. Етнологія. Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
3. Кандиба Ю.І. Історико-географічні дослідження в Харківському регіоні / Ю.І. Кандиба // «Регіон – 2006: стратегія оптимального розвитку»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 15-16 травня 2006 р.) / Гол. ред. колегії В.С. Бакіров // Харків: РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2006. – С. 75-76.
4. Кандиба Ю.І. Історична географія з основами етнографії: Навчально-методичний комплекс. – Харків, 2010. – 72 с.
5. Круль В.П. Історична географія Західної України: Консп. Лекцій / За ред. Я.І. Жупанського. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – 46 с.
6. Любіцева О.О., Мезенцев К.В., Павлов С.В. Географія релігій. – К.: АртЕк, 1998.
7. Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. – К.: Либідь, 1996. – 276 с.
8. Пономарьов А. Українська етнографія. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
9. Тиводар М. Етнологія: Навч. посібн. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.
10. Трубочаніков С.В. Історична географія України. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – 168 с.
11. Шевчук Л.Т. Сакральна географія: Навч. посібник. – Львів: Світ, 1999.

Допоміжна література

1. Сегеда С. Основи антропології: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1995.
2. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003.

11. Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Географічний портал. – Режим доступу: <http://geosite.com.ua>
2. Історія України – History of Ukraine (Інститут історії України). – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/LiberUA/Book/shev/2/30.pdf>
3. Макарчук С.А. Етнографія України: Навч. посіб. – Львів: Світ, 2004. – Режим доступу: http://ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/index.htm
4. Пізнавальний сайт «Географія»: - Режим доступу: <http://geoknigi.com>
5. Українська етнографія. – Режим доступу: <http://etno.iatp.org.ua>
6. Українська етнографія. – Режим доступу: <http://www.etno.us.org.ua>
7. Mesogaia: Премордіальна традиція в Україні. – Режим доступу: <http://www.mesogaia.il.if.ua/intro.htm>